

Politikacıların ve bürokratların fırsat buldukça yineledikleri bir söz vardır: "Güneydoğu'ya beş verip bir alıyoruz."

Cumhuriyetin kuruluşundan bugüne Diyarbakır'ın Türkiye ekonomisi içindeki yerini, ekonomiye olan katkısını rakamların diliyle anlatan Şeymus Diken'in bu çalışması politikacıların söyledikleriyle gerçeklerin uyuşmadığını ortaya koyuyor.

CUMHURİYET DİYARBAKIR'INDA İKTİSADİ HAYAT ● Şeymus DİKEN

GEÇMİŞTEN GELEN;

Geçmiş 75 yıla dayanan ve yine 75. yılının yakın zamanda kutlandığı genç cumhuriyetin, Diyarbakır iktisadiyatına "kazandırdıkları" ya da "kaybettirdikleri"ne bakmadan, Osmanlıların son dönemleri olan 1900'lü yılların başları ile Cumhuriyetin ilk yıllarında acaba tablo neydi? Kısa bir bakış gerekli ve yararlıdır diye düşünmek gerekir.

İpek ve ipekli dokumanın Diyarbakır merkezli bölge illeri için önemi 1910 yılında gerçekleştirilen istatistiklerde net olarak ortaya çıkmaktadır. Trakya ve Anadolu'yu kapsayan coğrafyada üretilen toplam kaza 12.300 ton olmasına karşılık, Diyarbakır ve Bitlis, 1.558 ton dolayındaki yıllık üretimiyle, dönemin Osmanlı İpek Kozası üretiminin %13'ünü karşılamaktaydı.⁽¹⁾ Dönemin ekonomisi ile ilgili araştırma yapanların, aynı dönem için İstanbul'un üretimine yakın olan bu düzeye dikkat çektikleri bilinenlerdendir.

1927 yılında gerçekleştirilen Sanayi sayımı İstatistikleri bu yargıyı doğrular nitelikler taşımaktadır. Bu envantere göre, Diyarbakır, dokuma sektöründe önemli bir yer tutmaktadır. Ve mevcut 772 sanayi işletmesinin 199'unun dokuma, 133'ünün maden ve makine imalatında faaliyet gösterdikleri, özellikle de dokuma alanında 6-13 kişi çalıştırılan işletme sayısının 63 olduğu dikkati çekmektedir.

Gerek teknolojik olarak, gerek işgücü kapasitesi ve niteliği ile Diyarbakır'ın o dönemde dokumacılık, özellikle ipekli dokumada önemli bir merkez olduğu belirtilmektedir. Hatta dokuma alanında Diyarbakır, İstanbul'dan sonra Türkiye'nin 2. Önemli merkezi konumundayken, günümüzün önemli dokuma merkezi Bursa 48 işletmecisi ile 3. sırada yer alabilmiştir.⁽²⁾

TABLO-1: 1927'de Diyarbakır Sanayi İstihdamı

Yıl	Çalışan Sayısına Göre İşyeri	İşyeri Sayısı	İstihdam Edilen Kişi Sayısı
1927	1 Kişi	139
	1 + Aile Fertleri	11
	2-3 Kişi	295
	4-5 Kişi	183
	6-10 Kişi	127
	11-20 Kişi	6
	21-50 Kişi	7
	51-100 Kişi	4
TOPLAM		772	3.276

Kaynak: (D.İ.E.)⁽³⁾

Yine 1927 yılı için İstihdam kapasitesi açısından yapılan bir değerlendirmede, Diyarbakır, en büyük 67 işletmeye sahip olarak, İstanbul ve Bursa'dan sonra 3. İl durumundadır. Eklemede yarar var. Türkiye genelinde 50 + işçi çalıştıran 13 inşaat işletmesinin 4'ü, 6 + işçi çalıştıran 124 kağıt ve karton üretim işletmesinin 1'i Diyarbakır'da bulunmaktadır. Kimya sanayiinde ise 4 + işçi çalıştıran 5 işyeri ile Diyarbakır, Erzurum ile birlikte Türkiye'nin 6. ili konumundadır.

Ve Tablo-1 net olarak göstermektedir ki; 1927 yılında Diyarbakır sanayi istihdamı 3.276 kişidir.

Bu yönüyle, bölgeyle birlikte sözü edilen dönem olan 1900'lü yılların başında Diyarbakır'da yaşayan gayrimüslimlerin, özellikle Ermenilerin, sınıai üretimde belirleyici rol üstlendikleri doğruluk payı yüksek bir belirlemedir.⁽⁴⁾

Biraz ilerilere giderek 1970 yılına ait Sanayi Sayımına baktığımızda, tablonun 1927'lerin çok üstünde olmadığı hemen dikkati çeker.

TABLO-2: 1970'te Diyarbakır Sanayi İstihdamı

Yıl	Çalışan Sayısına Göre İşyeri	İşyeri Sayısı	İstihdam Edilen Kişi Sayısı
1970	1 Kişi	732
	2-3 Kişi	545
	4-5 Kişi	95
	6-7 Kişi	20
	9 + Kişi	7
TOPLAM		1.399	2.446

1920'lerle 1970'ler arasında 50 yıllık uygulamaların; Diyarbakır ekonomisinin Cumhuriyet dönemine anlamlı bir kapasite ve potansiyelle girdiği, ama gelişmenin aynı dinamiklerce sürdürülerek büyütülmediğini ortaya sermesi açısından ilginçtir.

İki Tablo, 1927 ve 1970 yıllarında Diyarbakır sanayi yapısını, işletme büyüklükleri ve istihdam yönü ile karşılaştırmaktadır. Tablolara bakarak yaklaşık 50 yıllık sürecin, nüfusa göre oransal olarak Diyarbakır ekonomisini geriye götürdüğünü söylerken mutlak olarak gerilettiğini de belirtmek gerekir.

Konu, nüfus-istihdam ilişkisi açısından değerlendirildiğinde; Di-

yarbakır bugün merkez ilçe olarak 630 bin, 14 ilçe ve köyleriyle birlikte 1.300 bin nüfus barındıran bir kenttir.⁽⁵⁾ Diyarbakır il nüfusunun %45'i köylerde yaşamakta olup, bu oran Türkiye ortalamasından %6 daha yüksektir. İl merkezleri nüfusuna göre Türkiye'de 11. Sırada yer alan Diyarbakır, Belediyecilik açısından da Büyükşehir statüsündedir.

Nüfusla ilgili veriler incelendiğinde Diyarbakır'ın genç nüfus yapısına sahip olduğunu ve dolayısıyla nüfus bağımlılık oranının yüksekliğini görmek mümkündür. Nüfusun bu yapısı, aile ekonomisi açısından bütçenin sınırlarını zorlayan bir etmendir.

1985 yılı verilerine göre Diyarbakır'da çalışan nüfusun %71.4'ü tarımda, %2.8'i sanayide ve %25.8'i ise hizmet sektöründe istihdam edilmektedir. Aşağıdaki Tablo-3'de görüleceği gibi Türkiye'nin sanayi istihdamı oranı da %11.4 dür.

TABLO-3: Diyarbakır ve Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı (12 + Çalışan Nüfus)

	Tarım		Sanayi		Hizmetler		Toplam
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	
D.Bakır	233.029	71.4	9.262	2.8	84.207	25.6	326.498
Türkiye	12.118.533	59.0	2.345.719	11.4	6.192.534	29.6	20.556.7865

Kaynak: (D.İ.E.)⁽⁶⁾

Tablo-3'den de anlaşılacağı üzere, Diyarbakır'da istihdam ağırlığını taşıyan sektör tarımdır. Bu noktada kırsal nüfusun %45.1'i topraksız olan⁽⁷⁾ Diyarbakır'da tarımsal istihdam ile ilgili göstergenin eksik istihdamı ve açık işsizleri de kapsadığı bilinmektedir.

TABLO-4: Diyarbakır'da Toprak Mülkiyet Yapısı

	Topraksız	1-20 Ha.	20-50 Ha.	50-100 Ha.	100 + Ha.
	Aile %	Toprağı Olan Aile %	Toprağı Olan Aile %	Toprağı Olan Aile %	Toprağı Olan Aile %
Diyarbakır	45.1	51.6	2.8	0.7	0.5

(Kaynak: DPT, GAP Master Planı, 1989)

Türkiye'de toprak dağılımının en adaletsiz olduğu bölgenin bir ili, Diyarbakır'da topraksız aile sayısı yüzde 45'lerde seyrediyor. Diyarbakır'daki toprak mülkiyet yapısına ait çizelge incelendiğinde, ailelerin %5'lik azınlığı, toprakların %65'ine sahipken, yüzde 70'lik çoğunluk, toprakların ancak yüzde 10'uyla geçinebilme kavgasını vermektedir.

Tablo-3 ve Tablo-4 göstermektedir ki; Diyarbakır'da geleneksel bir ekonomik yapı hakimdir. Gelenekselliğin aşılması her zaman mümkündür. ama önünün açılması kaydıyla.

Köy Envanter Etütlerine göre Diyarbakır'ın 1.400.000 Ha. Araziyi kapladığı bilinmektedir. Yine aynı envanter bu arazinin 1.050.000 Ha.'nın tarıma elverişli olduğunu ve bunun ancak 683.439 Ha.'ında tarım yapılabildiğini göstermektedir. Diyarbakır'ın tarım arazisinin verimli bir toprak yapısına sahip olmasına karşın, halen kuru tarım üretiminin egemen olduğu bilinmektedir. Bu tarımsal arazinin de ancak 474.032 Ha.'lık kısmının GAP'la birlikte sulanabileceği bilinmektedir.

Bu sulama şansının olabileceği uzun vadede bilinmekle birlikte; ürün programına bakıldığında, pazar açısından avantajlı ve sanayi ürünlerine dönüşümü yüksek türlerin değil de, mevcut (kuru tarım) koşullarda üretimi zorunlu buğday, arpa gibi geleneksel ürünlerin ekili alanların %80'ini kapladığı görülmektedir.

Geriyе doğru giderek bir değerlendirme yapılacak olursa, bu ürün deseninin 80 yıllık sürece damgasını vurduğu ve önemli bir değişikliğin olmadığı görülür. 1910'larda yapılan tarım istatistikleri, ekili alanların %82'sinin tahıllara, %2.8'inin ise sanayi bitkileri üretimine ayrıldığını göstermektedir.⁽⁸⁾ (Tevfik ÇAVDAR'dan aktaran Rifat DAĞ)

Bu da 80 yıllık Diyarbakır tarımının yönlendirilmesinde, etkili olanın piyasa koşulları değil, iklim koşulları olduğunu göstermektedir.

Bugün Diyarbakır'ın 600.000 Ha.'lık tarım arazisinin toplam olarak 474.032 Ha.'lık bir kısmının GAP ile birlikte sulanabilir olması, tarımsal üretimde yeni gelişmeleri beraberinde getirecektir. Diyarbakır'da elde edilen üretimin %42'sini buğday, arpa gibi tahıllar, %30'unu sebze, %9'unu mercimekle birlikte baklagiller, %9'unu üzüm ve diğer meyveler, %2'sini pamuk ve tütün (son yıllarda pamukta artış gözlenmektedir), %8'ini ise yağlı tohumlar ve diğer ürünler oluşturmaktadır.

Ayrıca Karacadağ yöresi ile Çermik ve Çınar ilçelerindeki 3.500 Ha.'lık alanda çeltik tarımı yapılmakta ve yılda 3.000 ton civarında üretimi gerçekleştirilmektedir.

Diyarbakır'da tarımın yanında hayvancılık sektöründe de sıkıntıların yaşandığı bilinmektedir. Hayvancılığa ait hiçbir ürün, destekleme kapsamına alınmamış olup, bu piyasalarda gelişen değerlerin üreticiye yansımaları sağlanamamıştır. Ayrıca kırsal kesimde uygulanan güvenlik gerekçeli "yayla yasakları" hayvan varlığında ciddi azalmalara neden olmuştur.⁽⁹⁾ 1985 ile 1995 yılları arasındaki on yıllık dönem içerisinde, Diyarbakır'da büyükbaş hayvan sayısında 142.210 ve küçükbaş hayvan sayısında 277.309 baş azalma kayıtlara düşülenlerdendir.⁽¹⁰⁾

Diyarbakır'ın ülke katma değerine önemli bir girdisinin petrol ve madencilik alanlarında olduğu, bilinen bir diğer gerçekliktir. Birincil enerji kaynağı olması nedeniyle stratejik bir ürün olan petrol üretiminde Türkiye petrolünün tamamına yakınının çıktığı bölgede, Diyarbakır'dan elde edilen petrol miktarı, günde 4.458 Metrik-ton düzeyiyle, Türkiye toplam üretiminin %60'ına ulaşmaktadır.⁽¹¹⁾

Ortadoğu petrol havzasının doğal uzantısı olan Diyarbakır'ın oldukça zengin petrol yatakları, bu üretim hacminde çok önemli bir yer almaktadır. Fakat ne acıdır ki; bu denli ağırlıkta bir ham petrol üretimine sahip olan Diyarbakır, bunu işleyecek rafineriye kavuşmamış/kavuşturulmamıştır. Üstelik kendi coğrafyasında çıkan ürüne adeta yabancılaşarak, petrolün işlendiği rafinerilere olan uzaklıklara göre, il bazında fiyat politikası belirlendiğinden, Diyarbakır, petrol ürünlerini daha pahalıya tüketme bahtsızlığını da yaşamaktadır.

Diyarbakır'ın doğal kaynak zenginliğine, petrolün yanında, Kömür, Mermer, Tuğla-Kiremit, Barit, Kireç, Çakmaktaşı, Kurşun, Çinko, Kaplıca ve İçme sularını da katarsak, varlık içinde yokluk çekmenin dramatik yönü daha net anlaşılmalı olacaktır.

Diyarbakır-Kulp ilçesinde Demir, Ergani'de Asbest ve Mangan, Dicle'de Barit ve Hazro'da Taşkömürü ilin maden kaynaklarına birer örnek teşkil etmektedirler. Bu durumu bir tablo ile somutlamak gerekirse;

TABLO-5: İlin Maden Kaynakları

Maden	Toplam Rezerv (Ton)	İşletme Durumu
Ham Petrol	Bilinmiyor	İşletiliyor
Kömür	57.300.000	İşletiliyor
Kurşun-Çinko	50.000	İşletiliyor
Mermer	Bilinmiyor	Kısmen İşletiliyor
Tuğla Kiremit	16.000.000	İşletiliyor
Kireç	Bilinmiyor	İşletilmiyor
Taşkömür	1.800.000	İşletilmiyor
Barit	2.850	İşletilmiyor
Fosfat	29.800.000	İşletilmiyor
Manganez	19.000	İşletilmiyor
Çakmaktaşı	Bilinmiyor	Kısmen İşletiliyor
Kaplıca-İçme	—	Kısmen İşletiliyor
Asbets	Bilinmiyor	İşletilmiyor

(Kaynak: GAP İdaresi 1991)

M.Ö. 3000 yıllarından bugüne, yani 5000 yıllık bir geçmişe hükmeden Diyarbakır, gerek kent dokusu, gerekse merkez ve ilçelerinde mevcut kültürel değerleriyle, turistik çekiciliğe sahip ender bir yerleşme örneğini oluşturmaktadır.

Bilinen ve sıkça telafuz edilen, Diyarbakır surlarının Çinseddi'nden sonra dünyada ikinci olduğudur. Oysa bilinenin tersine, sanatsal yapıları ile birlikte dünyada birinci olan surları, ayrıca kaleleri, camileri, medreseleri, türbeleri, müzeleri, hanları, kiliseleri, kervansarayları, ören yerleri ve kendi alanında ilginç örnekler oluşturan yerel özellikli, ekolojik avlulu evleriyle Diyarbakır; bütün bu tarihi ve turistik değerlerini ülke turizminin ilgi alanına sunamamanın sıkıntısı içerisinde. Turizm açısından biraz gerilere gidip 1970'li yılların Akdeniz'ine baktığımızda, bugünkü Güneydoğu'ya benzer tablolarla karşılaşacağımızı da bilmek gerekir.

Bugünlere kalan Diyarbakır'da, 1930'lardan sonraki ekonomik yaşam mercek altına alınırsa, kurulan ilk devlet işletmesinin 1932 tarihli içki (rakı) fabrikası olduğu hemen dikkati çeker.

Bu Tekel İçki Fabrikasının geri bağlantısı üzümüne dayanırken, ileri bağlantısı zayıf ve kalkınmayı dikey yükseltecek dinamiklerden uzak olduğundan ilin ekonomisine ciddi anlamda bir hareketlilik katamamıştır.

Yine bu fabrikadan 20 yıl sonra, 1952'de kurulan Sümerbank Dokuma Fabrikası da, kurulduğu yıllarda 475 işçi çalıştıran ve genellikle askeri giyim eşyası için kumaş dokuyan bir fabrikayken, günümüzde özelleştirme yoluyla üretim dışı bırakılmıştır.

Türkiye'de 1963 yılında çıkarılan 202 sayılı yasa ile **Kalkınmada Öncelikli Yörelere** olarak belirlenen illere kamu yatırımlarından önemli bir pay ayrılması ile dengelerin yakalanması amaçlanmıştır. Diyarbakır, bu kategoriye dahil edildiği halde, karar uygulamada yetersiz kalmış, bölgeler arası gelişmişlik farkının kapatılması sağlanamamış, ekonomide büyüme arttıkça aradaki fark da açılmaya devam etmiştir. Otuz yıllık "**Planlı Ekonomi!**" dönemi sanayinin hızla yoğunlaşarak adaletsizleştiği bir konum yaratmıştır. Bu da Kocaeli-İstanbul-Çorlu-Tekirdağ hattında "**Kalkınmada Ayrıcalıklı Yöre**" gerçeğidir.

Ekonominin karşılıklı üstünlükler prensibine uygun olarak kurgulanmasını engelleyen gelişme, petrolün bölgede işlenememesinde oldu-

ğu gibi; Diyarbakır'dan sağlanan yıllık 500 bin ton buğdayı ilde işletecek yeterli sanayi tesisi olmadığından, gelişmiş yörelerde işlenip tüketim için tekrar Diyarbakır'a dönen "**Makarna**" ve "**Un**" örneği ile yeterince açıklanamaz.

Yine 1963 yılı ile birlikte başlanan beşer yıllık kalkınma planları dönemi bölge illeri için sektörel tercih faktörünü ortaya sermiştir.

Diyarbakır'a yapılan **kamu yatırımlarının**, 3. plan döneminde %38'i, 4. plan döneminde %50'si, 5. plan döneminde %69.7'si enerji sektöründe yoğunluk kazanmıştır.

İlginçtir ki anlatılan dönemde, Diyarbakır için imalat sanayine ayrılan pay ancak %2.7'dir.

Birçok araştırma göstermektedir ki; Diyarbakır'a yapılan yatırımlara bakıldığında, ağırlığın enerji sektöründe olduğu görülür. Enerji sektörü ağırlıklı yatırımlarda da temel özellik, yatırımın yapıldığı yerden çok, ülkenin toplam üretim ve arz gücünü artırıcı niteliktedir.

Sektörel bazda ise enerji amaçlı inşaatın yapımı esnasında oluşan işgücü hareketliliği de inşaatın bitimiyle birlikte yerini durgunluğa bırakmaktadır.

Ve, kalkınma dinamikleri açısından sonuç ortadadır. Ülke gelişiminin tümünü kucaklayacak, ilin girdisine de çok fazla bir şeyler katmayacağı ortada olan enerjiye ayrılan kaynak %70. Oysa asıl kankınmayı gösterecek imalat sanayine ayrılan pay ise %3'lerdedir.

GELECEĞİN ALTYAPISI

Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı bir il olan Diyarbakır'ın kırsal alanının 1980'lerden bu yana boşalması/boşaltılması, kent ekonomisinin üretim ve istihdam boyutunu önemli bir ölçüde etkilemiştir. İşsizlik oranının %42, yaşayan aktif nüfusuna ise %71 oranında işsiz olup iş aradığı bir kenttir, Diyarbakır.⁽¹³⁾

Kalkınma dinamiklerinden imalat sanayinin payının belirleyici esas olduğu bilinen bir gerçektir. Ve bu gerçek net olarak orta yerde duruyorken, sektör tercihleri sıralamasında imalat sanayinin bunca geri düzeylerde olması da Diyarbakır ölçeğinde bir başka gerçekliktir.

1996 Nisanında Diyarbakır imalat sanayi işletmelerini hedefleyen bir anket uygulanmıştır. Bu ankete göre, Diyarbakır için sayı 87 olup iş-kollarına göre dağılımları ise şöyledir.

TABLO-6: Sektörel Yatırım Dağılımı

Sektör	Adet
Gıda, İçki, Tütün	25
Tekstil, Giyim, Deri	14
Kağıt Ürünleri	3
Kimya, Petrol, Kömür	10
Taş ve Toprağa Dayalı Ürünler	14
Metal Eşya, Makina	18
Metal Ana Sanayi	2
Orman Ürünleri	1
TOPLAM	87

Tablo-6'dan anlaşılacağı üzere, en fazla 25 işyeri ile gıda sanayi, imalat sanayi sektöründe başta gelmektedir.

Yine bu araştırma çerçevesinde, firmalardan 64'ünün sürekli, 23'ünün de mevsimlik üretim yapacak şekilde planlandığı anlaşılmaktadır. Mevsimlik çalışan firmaların tekstil ve taşıtoprağa dayalı sanayide ağırlık kazanması hammadde gereksiniminden dolayıdır.

İmalat sanayinde Diyarbakır'da çalışır durumdaki işletmelerin kapasite kullanım oranları incelendiğinde, 74 işletmeden yarısından fazlası olan 43 işletmenin, %50 kapasite oranının altında çalıştığı belirlenmektedir. %50'nin üzerinde kapasite ile çalışan 31 işletme bulunurken, tam kapasite ile ancak 14 işletme çalışabilmektedir. Bu firmaların ortalama kapasite kullanım oranları belirlenmek istendiğinde, ortalama %51.6 kapasite ile çalıştıkları anlaşılmaktadır.

Aynı araştırmaya göre, işletmelerin tam kapasite ile çalışmama nedenlerinden en önemli nedenin **Pazar Yokluğu** olduğu görülmektedir. Diğer ikinci ana neden ise **Mali Olanakların Yetersizliği**dir. Bu iki ana nedene diğer ekler de sırasıyla; **Enerjinin Pahalı Olması** ve **Hammadde Yetersizliği**dir.

İşkolları açısından ise; gıda sanayinin en önemli sorununun **Pazar** olduğu gözlenirken, **Hammadde ve Finans** izleyen diğer sorunlardır. Tekstil sanayinin öncelikli sorunu finansman olarak açıklanırken, hammadde ve pahalı enerji de izleyen nedenlerdir.

Diyarbakır imalat sanayinde yer alan firmaların **tam kapasite** ile çalışması durumunda **toplam istihdam kapasiteleri 8.384** kişidir. Kapasite kullanım oranı ortalamaları %51.6 olduğundan işletmelerin fiili istihdamları ancak 2690 kişi ile sınırlı kalmaktadır.

TABLO-7: Firmaların Tam ve Fiili Kapasite Durumlarında İstihdam Düzeyleri.

Sektör	Tam Kapasite	Fiili Kapasite
Gıda, İçki, Tütün	1771	513
Tekstil, Giyim, Deri	4112	914
Kağıt Ürünleri	80	—
Kimya, Petrol, Kömür	283	119
Taş ve Toprağa Dayalı Ürünler	1484	971
Metal Eşya, Makina	654	173
TOPLAM	8.384	2690

İşlenen buğdayın %60'ının, süt ile kepeğin %40'ının, yağ, balık, küspe, melas, şeker ve patatesin tamamının il dışından sağlandığı, araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Hayvansal yemlerle, pirincin tamamına yakını il içinden sağlanıyorken, hayvansal ürünlerde önemli ölçüde gerileme vardır. Yılda yaklaşık 1.5 milyon dolayında tavuk işlenen Diyarbakır, gereksiniminin tamamını il içinden karşılamaktadır.

TABLO-8: Hammadde Kaynakları.

Sektör	İl İçi %	İl Dışı %	Yurt Dışı %
Gıda, İçki, Tütün	27.6	67.2	5.0
Tekstil, Giyim, Deri	97.0	3.0	—
Kimya, Detj., Kozm.	12.5	87.5	—
Taş ve Top. Day. Ürün	62.6	37.4	—
Metal Eşya, Makina	15.5	84.5	—
TOPLAM	43.1	55.9	1.0

Yukarıdaki Tablo-8'den de anlaşılacağı üzere, 14 işletme ile hizmet veren tekstil sanayinde kullanılan hammaddelerin tamamına yakını il içinden karşılanmaktadır. Bölgede önem kazanan tekstil sanayinin GAP sulamaları ile önemli bir tarımsal ürün haline gelen pamuk üretimi ile gelişmesinin Diyarbakır'da etkili olacağı görülmektedir.

Ayrıca yine hammaddesinin %62.6'sının il içinden karşılandığı diğer bir işkolu ise taş-toprağa dayalı iş koludur. Kullandığı malzemeler arasında yer alan mermerin %80'inin ilden karşılandığı bu iş kolunda kullanılan boya, kömür gibi malzemelerin de tamamı il içinden sağlanmaktadır.

İmalat sanayi yatırımlarının, toplam yatırımların içinde çok az bir paya doğru düşmesi; bölgede yaşanan politik kargaşa, gerilim ve şiddet, kırdan kente göçü de hızlandırıcı etkenlerden oldu. Ancak kentlerde -bu arada Diyarbakır'da da- göç eden nüfusu emecek bir gelişme trendi yaşanmadı. Özellikle Diyarbakır ölçeğinde bakarsak ciddi bir sanayileşmenin yaşanmaması, göçenlerin kentin sanayi dışındaki sektörlerinde iş arama zorunluluğunu gündeme getirdi. Bu sektörler de genellikle gündelik işler olmak üzere niteliksiz elemanlığı dikkate alan günü kurtarmaya yönelik işlerdir.

İmalat sanayii ile ilgili çizilen bu araştırma çerçevesi, net olarak ortaya bir gerçeği koymaktadır ki, ortada bir takım kısıtlar vardır. Ve tablo Diyarbakır açısından omuzlanan düzeyin epeyce altındadır.

Bir diğer gerçek, genelde bölge, özelde Diyarbakır'da, imalat sanayi işletmelerinin üretimini sınırlayan bir başka faktörün Birleşmiş Milletlerce uygulanan Irak Ambargosu ve Habur Sınır kapısının kapalı tutulmasının sıkıntılarıdır. Bölge ülkelerine yapılabilecek ihracatın bu şekilde engelleniyor olması, kent ve bölge ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir.

Ayrıca Diyarbakır-Elazığ karayolu üzerinde 523 hektarlık bir alan üzerinde kurulma çalışmaları halen devam eden 1. Organize Sanayi Bölgesi altyapısının henüz tamamlanamamış olması, yeni bir bin yıla girerken Diyarbakır açısından gecikerek kaybedilmiş, ama kazanmaya aday bir faktördür.

Yine Yaprak Tütün İşleme Fabrikası, Tekel İçki Fabrikası, TEMSAN gibi devlet yatırımları da ilin ekonomisine yeterince ivme katamamaktadır/katamamıştır.

Bütün bu yazılanlara finans sektörünü de eklediğimizde, tablo tamamlanmış olacaktır. 1992 ile 1998 yılları arasında yayımlanmış olan Bankalar Birliği'nin yayınlarına göre Diyarbakır, bankalara

yatırdığı mevduatın ancak %25'i ile %45'ini kredi olarak kullanabilmiştir.⁽¹⁴⁾

Bu da kanıtlamaktadır ki; ekonomik yetersizliğe karşın Diyarbakır ve bölgeden para transferi oldukça fazladır. İlin ve bölgenin ekonomisini, paranın kaçı-kaçırılışı zorlamaktadır.

Cumhuriyetin kuruluşunun 50. yılının kutlandığı 1973 yılından 1995 yılına kadar geçen sürede, Diyarbakır, Türkiye iller sıralamasında 26. sıradan 49. sıraya düşmüştür.

Diyarbakır'ın düştüğü bu hazin durum, hiç de hakkedilmemiş bir konumu ifade etmektedir. Oysa, ulusal gelire katkı anlamında sergilenen bundan çok farklıdır.

Diyarbakır, 1994 yılı içinde 53.1 Trilyon TL. gelir sağlayarak ulusal gelire %1.37 oranında katkı verirken, 1995 yılında ise yine cari alıcı fiyatlarıyla 97.9 Trilyon ile %1.26 düzeyinde destek vermektedir.

Türkiye ekonomisine katkı düzeyini anlatmak açısından 1994 yılı il geliriyle Diyarbakır, Kayseri ile Eskişehir'in önünde ve Samsun'a eşdeğer bir katkı vermektedir. 1995 yılındaki katkısı ile daha da ilerdedir. Kayseri, Eskişehir, Denizli, Sakarya gibi sanayisi gelişmiş illerin önüne geçmiş bulunmaktadır Diyarbakır.

Bu olumlu katkının yanında, ilin gelir dağılımında almış olduğu pay ise anlamlı ölçüde hüznün vericidir.

D.İ.E. nün 1997 verilerine göre; Diyarbakır'ın gelir dağılımı tablosu hiç de iç açıcı değildir. Ve yıllık kullanılabilir gelirden almış bulunduğu pay %0.04 düzeyindedir.

Diyarbakır, ülke ekonomisine %1.26 katkı verirken, %0.04 pay alıyor olması; insanı düşündürmektedir.

1994 yılında Devlet İstatistik Enstitüsü'nce yapılan bir araştırmaya göre, Hanehalkı ve Gelirler ile ilgili göstergeler çarpıcıdır.

- Diyarbakır'da, en zengin yüzde 20'lik grup gelirin yüzde 51'ini, en fakir yüzde 20, gelirin yüzde 7'sini alıyor.

- En zengin yüzde 10'luk grup gelirin yüzde 36'sını; en fakir yüzde 10, gelirin yüzde 3'ünü alıyor.
- En zengin yüzde 5 gelirin yüzde 25'ini; en yoksul yüzde 5, gelirin yüzde 1'ini alıyor.⁽¹⁵⁾

TABLO-9: Hanehalkı ve Gelirler ile İlgili Göstergeler

Göstergeler	
Hanehalkı Sayısı	71.940
Toplam Fert Sayısı	428.315
12 + Yaştaki Fert Sayısı	283.727
Gelir Getiren Fert Sayısı	81.968
Toplam Hane Geliri (Bin TL.)	7.702.855.637
Toplam Hane Geliri (Dolar)	256761.85
Ortalama Hane Geliri (Bin TL.)	107.073
Ortalama Hane Geliri (Dolar)	3.571
Ortalama Fert Geliri (Bin TL.)	17.984
Ortalama Fert Geliri (Dolar)	601
Ortalama Gelir Getiren Fert Geliri (Bin TL.)	93.974
Ortalama Gelir Getiren Fert Geliri (Dolar)	3.131
En Düşük Gelirli Aile (TL.)	Bilgi Yok
En Düşük Gelirli Aile (Dolar)	Bilgi Yok
En Yüksek Gelirli Aile (TL.)	1.968.000.000
En Yüksek Gelirli Aile (Dolar)	65600

Sıkça edilen hamasi sözler vardır. Birçoğu bölge gerçeklerinden uzak bürokratların ve siyaset adamlarının söylemleridir, bölgeye beş-onların verilip birlerin alındığı.

Bu bağlamda rakamların neyi ya da neleri ifade ettiği gündem tutmaktadır.

KAYNAKÇA

- 1) **ELDEM, Vedat - 1970** : Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları, İş Bankası Yay. İSTANBUL
- 2) **D.İ.E. - 1969** : 1927 Sanayi Sayımı, Yayın No: 584, ANKARA
- 3) **DAĞ, Rifat - GÖKTÜRK, Atilla - 1993** : Diyarbakır ve Bölgesel Gelişme DTSO Yay. DİYARBAKIR
- 4) **DAĞ, Rifat - 1995** : 1800'lerden Günümüze Doğu Ekonomisi, DTSO Yay. DİYARBAKIR
- 5) **Diyarbakır Valiliği - 1998** : İpekyolunda Bir Mola DİYARBAKIR
- 6) **D.İ.E. - 1993** : 1970 - 1985 Sanayi Sayımları Özet Tabloları ANKARA
- 7) **D.P.T. - 1989** : GAP Master Planı - ANKARA
- 8) **ÇAVDAR, Tevfik - 1971** : Milli Mücadeleye Başlarken Milliyet Yayınları - İSTANBUL
- 9) **D.İ.E. - 1992 - E** : Çevre İstatistikleri - ANKARA
- 10) **DİKEN, Şeyhmus - 1997** : Kürdilihicazkâr Metinler, Doruk Yay. ANKARA
- 11) **D.İ.E. - 1996** : GAP İl İstatistikleri, 1950 - 1996
- 12) **DAĞ, Rifat - 1997** : Sayılarla Diyarbakır, D.T.S.O. Yay. DİYARBAKIR
- 13) **T.M.M.O.B. - 1998** : Bölgeci Zorunlu Göçten Kaynaklanan Toplumsal Olayların Diyarbakır Kenti Ölçeğinde Araştırılması. T.M.M.O.B. Yay. ANKARA
- 14) **Bankalar Birliği - 1992 - 1994 - 1996 - 1998** : Bankalarımız, İSTANBUL